OP REIS NAAR HET PARADIJS VAN DE OUDE EGYPTENAREN

Herman te Velde

De oude Egyptenaren hielden eigenlijk helemaal niet van reizen en van verre landen. Zij waren een honkvast volk, dat zich thuisvoelde aan de oevers van de Nijl. Natuurlijk werd er wel gereisd door ambtenaren van de farao om de orde en de eenheid van de staat in stand te houden in het uitgestrekte land van meer dan twaalfhonderd kilometer lengte. En priesters en pelgrims, en ook de farao zelf met zijn hofhouding, ondernamen op gezette tijden verre tochten naar tempels van beroemde en hulpvaardige goden. Er werden zelfs expedities naar het buitenland ondernomen om exotische producten uit Nubië of nog zuidelijker streken of om kostbare gesteenten uit de oostelijke en westelijke woestijn of de Sinaï te halen. En er waren tijden, dat de legers van farao uitrukten tot ver in de Soedan tot aan Gebel Barkal toe of tot ver in Azië tot aan de Eufraath. Maar de Egyptenaren gingen niet op reis voor hun plezier of voor hun persoonlijke ontwikkeling, tenzij men de pelgrimages daartoe zou willen rekenen. Hoe dat laatste ook zij, de Egyptenaren gingen niet graag op reis. In brieven en gedichten teruggevonden in oude papyri stuiten wij soms wel op gevoelens van heimwee, maar nooit op gevoelens van 'Fernweh'.

In de Egyptische literatuur is wel te vinden wat men oppervlakkig beschouwd reisverhalen zou kunnen noemen. Maar nader beschouwd zijn het verhalen van dienstreizen in het buitenland waarvan de ene nog ongelukkiger verloopt dan de andere, zoals b.v. het Verhaal van de Schipbreukeling of het Reisverslag van Wenamon. Ook het verhaal van Sinuhe is geen reisroman, maar het verhaal van een vlucht naar Azië ondernomen uit politieke redenen. Het zijn hachelijke avonturen, die de helden in den vreemde beleven of beter overleven, zodat een eventuele reislust, voorzover die aanwezig was - want de Egyptenaren was niet menselijks vreemd - zeker niet aangemoedigd werd. De les die de Egyptische hoorder of lezer van die verhalen wel moest trekken was ongetwijfeld: Wat een ellende! Dat komt ervan als men op reis gaat.

Toch wisten de Egyptenaren, dat het sedentaire leven aan de oevers van de Nijl niet blijvend was. De mens is sterfelijk en er komt een tijd, dat hij niet meer in het land der levenden kan verkeren. De Egyptenaren accepteerden echter niet, dat de dood het einde van alles is. Reeds in de Piramideteksten van meer dan vier of vijfduizend jaar geleden, d.w.z. de oudste religieuze teksten der mensheid, werd de overleden farao tijdens de begrafenisliturgie aangesproken met de woorden: 'Nee, het is niet dood, dat gij zijt weggegaan, het is levend, dat gij zijt weggegaan.' De gestorvene zou na zijn overlijden levend op reis zijn gegaan!

Ter voorbereiding van de reis naar die andere wereld werd het lichaam gemummificeerd en in vele meters linnen gewikkeld als in een reiskleed. Grafgiften werden meegegeven ter ondersteuning van het leven na de dood,

Pelgrimage naar Abydos, Menna-graf Thebe

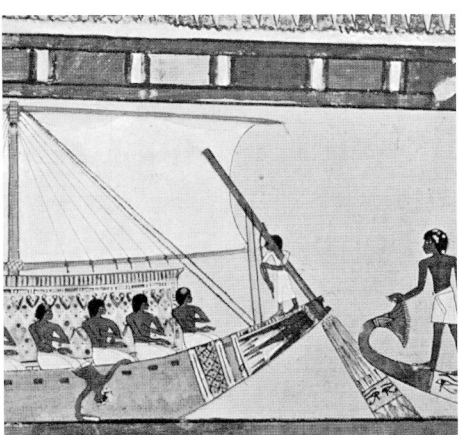

hetzij symbolisch zoals amuletten of scheepsmodellen, hetzij min of meer reëel zoals potten met voedsel en drank. Deze reisvoorbereidselen konden op simpele wijze uitgevoerd worden, maar soms ook met een verbijsterende rijkdom, zoals blijkt uit het gouden masker van Toetanchamon en de vele schatten in zijn graf.

Zoals het niet altijd eenvoudig is om vast te stellen wat het eigen geloof of dat van onze tijdgenoten inhoudt, zo is het evenmin een gemakkelijke zaak om vast te stellen

wat de Egyptenaren werkelijk hebben geloofd inzake vragen van leven en dood. Al die piramiden, mummies, dodenboeken, lijkkisten en grafgiften getuigen van een groot geloof in de vernieuwing van het leven boven de sterren of in de diepten der aarde. Dit betekent echter niet dat zij geen twijfel gekend zouden hebben over de reis naar het hiernamaals. Men heeft wel eens gezegd dat een groot en sterk geloof zich steeds verheft op de bodem van een diepe twijfel. Die twijfel wordt o.a. verwoord in een harpenaarslied: 'Niemand komt van daar om te vertellen van hun omstandigheden, om te vertellen van hun behoeften, om onze harten gerust te stellen voordat wij gaan naar waarheen zij gegaan zijn.'

Tot de komst van het christendom hebben de Egyptenaren duizenden jaren geloofd in een lichamelijke opstanding uit de dood en een reis naar het paradijs. Na de opstanding en nadat de mummiewindselen waren afgeworpen werd de overledene gehuld in witte feestkleding de zaal van het dodengericht binnengeleid door de god Anoebis. Deze god had de dode gemummificeerd en kende hem of haar niet alleen uiterlijk, maar ook innerlijk. De opgestane mens begroette de leden van de rechtbank, bestaande uit Re en zijn gevolg van negen goden en godinnen, of Osiris en zijn tweeënveertig rechters als volgt: 'Ik ken U, Ik ken Uw namen...' In de zaal stond een weegschaal opgesteld. Het hart van de dode, dat als het symbool van zijn individuele identiteit werd beschouwd, werd gewogen tegen de struisveer van de godin Maät, het symbool van ethische en kosmische orde, waarheid en gerechtigheid. De overledene moest vervolgens een lange tekst reciteren, de zogenaamde negatieve schuldbelijdenis. Deze tekst behelst een groot aantal mogelijke cultische en ethische overtredingen die opgesomd werden, waarbij de dode telkens verklaarde dat hij deze zonden niet had begaan. Natuurlijk wisten de Egyptenaren dat een mens in zijn aardse leven fouten maakte, maar het doel van de negatieve verklaring was dat de opgestane mens zich van zijn begane zonden kon distantiëren en zodoende vasthield aan de Egyptische normen van een ideaal mensenleven. Ook in religies waar men een regelrechte schuldbekentenis wel noodzakelijk acht, is het voornaamste doel dat de mens

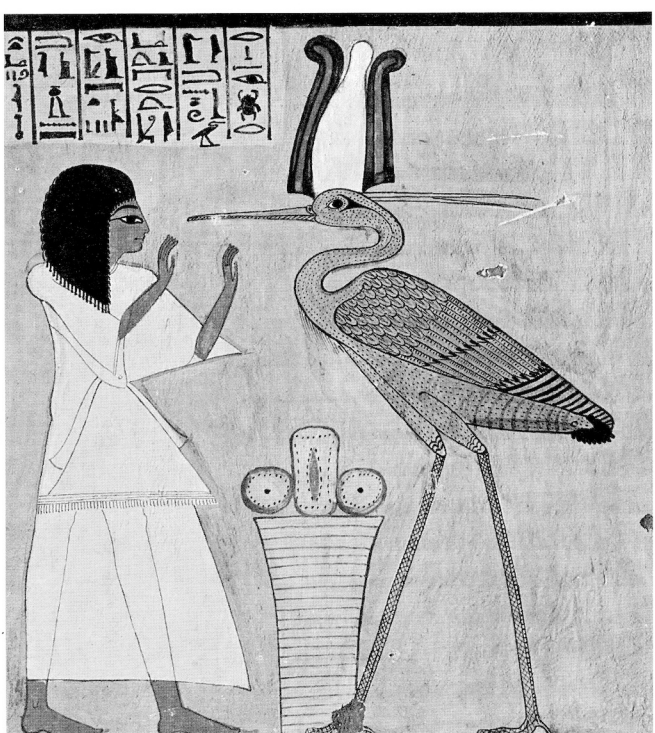

De dode voor de feniks van Heliopolis (20ste dynastie)

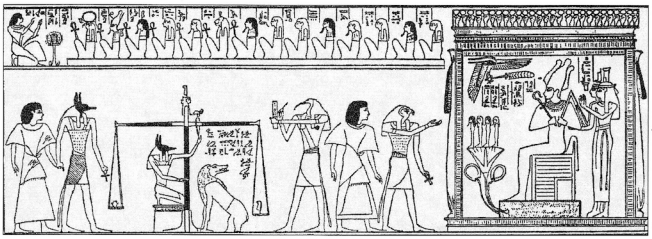

Scènes uit het Dodenboek

van zonde en schuld bevrijd wordt. De Egyptenaren gaven de mummie een hartscarabee in het graf mee, waarop de tekst van hoofdstuk 30 uit het dodenboek gegraveerd werd. In deze tekst werd het hart bezworen de overledene niet te verraden en aan te klagen bij de rechters.

Bij de weegschaal waarop het hart werd gewogen zit vaak een vrouwelijk monster, gedeeltelijk krokodil, leeuw en nijlpaard, dat als een soort hellehond fungeert. Haar naam is Ammit, de verslindster. In geen enkele variant van de tekening, behorende bij Dodenboek 125, wordt evenwel in beeld gebracht dat dit monster werkelijk een verdoemde opvreet. Dit gruwelijke lot wenste men uiteraard niet toe aan degenen aan wie het Dodenboek werd meegegeven in het graf en men bracht het daarom dan ook niet in beeld. Men beeldde veeleer de vrijspraak van de dode uit, die, nadat het wegen voltooid was, weggeleid werd en tot voor de troon van de heer van het dodenrijk werd gebracht. Dikwijls is ook de goddelijke schrijver Thot, een mensvormige gestalte met een ibiskop, bij de weegscène afgebeeld. Tijdens het wegen maakte de god aantekeningen, waarna hij rapport uitbracht bij de heer van het dodenrijk. Hierin werd verklaard dat de overledene de waarheid had gesproken en geen misdaden had begaan. Als de dode vrijgesproken was, moesten hem offerbroden gegeven worden en akkers in het paradijs worden toegezegd.

Na de vrijspraak kon het paradijselijke leven aanvangen: ploegen, zaaien en oogsten. Het zware grondwerk werd ongetwijfeld door de oesjebti's gedaan, beeldjes die meegegeven werden in het graf met het doel in het dodenrijk tot leven te komen. Als er zwaar werk moest worden verricht presenteerden ze zich met de woorden. 'Hier ben ik. Ik zal het doen'.

Te oordelen naar de feestelijke witte kleding die de overleden droeg, ook wanneer hij op de akker was, waren de te verrichten werkzaamheden hoofdzakelijk van recreatieve, sportieve of ceremoniële aard. Afgaande op de muurschilderingen in de graven, beoefenden de doden verder de sportieve jacht en de visvangst. Zij genoten van muziek, dans en spel. Verder werden er reünies gehouden met familieleden en vrienden, en vonden er vele recepties of drinkgelagen plaats. Een niet onbelangrijk aspect van het paradijselijke leven was de aanschouwing van de goden van aangezicht tot aangezicht en hun verering met offers, liederen en gebeden.

Het paradijselijke leven lijkt uitermate feestelijk te verlopen na het steeds gunstig eindigende dodengericht voor degene die een Dodenboek in het graf mee had gekregen en op de juiste wijze begraven was. De overledene moest wel een lange weg vol gevaren trotseren. De Egyptenaren geloofden bovendien in straffen in het hiernamaals. Dit betrof overigens altijd de anderen, de vijanden van de goden.
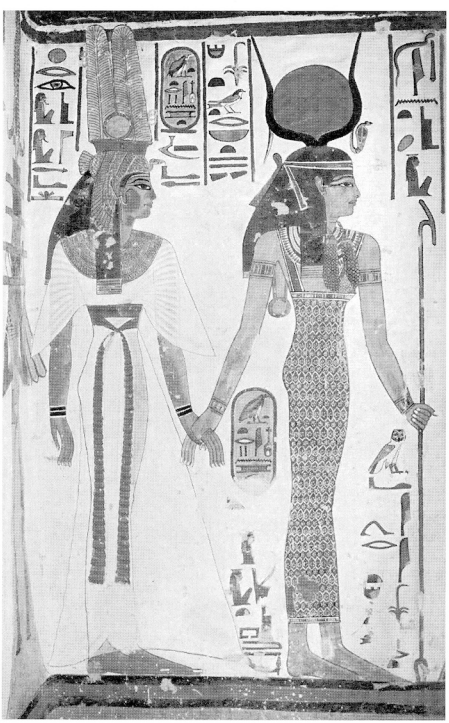
Koningin Nefertari, geleid door Isis